

Kocatepe İslami İlimler Dergisi

Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt / volume: 4 • sayı/issue: 2 •(Aralık/December 2021): 459-471

Hadis Metodolojisinde Azîz Hadis'in Tanımı ve Hüccet Olması Meselesi

Definition of Aziz Hadith and the Issue of Being Proof

Mehmet Emin ÇİFTÇİ

Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Asst. Prof., Harran University, Faculty of Theology, Department of Hadith
Şanlıurfa, Turkey

✉ mhtemin71@gmail.com orcid.org/0000-0001-9331-7450

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 22.09.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 16.12.2021

Yayın Tarihi / Published: 30.12.2021

Atıf/Cite as: Çiftçi, Mehmet Emin. "Hadis Metodolojisinde Azîz Hadis'in Tanımı ve Hüccet Olması Meselesi". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 4/2 (Aralık 2021): 459-471. <https://doi.org/10.52637/kiid.999197>

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid> • kiid@aku.edu.tr

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 (CC BY-NC 4.0) International License / Bu makale Creative Commons Alıntı-GayriTicari 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslar arası Lisansı altında lisanslanmıştır.

Hadis Metodolojisinde Azîz Hadis'in Tanımı ve Hüccet Olması Meselesi

Öz

Âlimler hadisleri râvi sayısına göre mütevâtir ve âhâd olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Mütevâtir, yalan üzerine ittifak etmesi mümkün olmayan çoğunluk tarafından rivâyet edilen hadis şeklinde tanımlanmıştır. Âhâd ise râvi sayısı mütevâtir seviyesine ulaşmayan hadistir. Mütevâtir hadisin sıhhati tartışma konusu olmamıştır. Hakkında sıhhat araştırılması yapılan hadis türü âhâd olan haberdir. Muhaddislerin, âhâd hadisleri, *sahih, hasen ve zayıf* olmak üzere üçe ayırmaları, bu türün sıhhat yönündeki tasnifidir. Âlimler âhâd haberin kabul edilmesi için sened ve metinde olmak üzere birçok kriter aramışlardır. Bazı âlimler bu tür haberlerin kabulü için senedin her tabakasındaki râvi sayısının en az iki olmasını şart koşmuştur. Bu da birçok âlimin azîz hadis tanımıdır. Ancak azîz hadisin tanımı, râvi sayısı ve hücciyeti konularında farklı değerlendirmeler yapıldığından azîz hadiste bir ittifak sağlanmamıştır. Bu çalışmada âlimlerin azîz hadisin tanımı ve hüccet olması konusundaki görüşleri araştırılmıştır. Lügat anlamı az bulunan şey, nadir; kuvvetli, güçlü ve zilletten sonra izzet sahibi olmak manalarına gelen azîz kelimesi ilk dönemlerde hadis âlimleri tarafından sözlük anlamında kullanılmışken daha sonraları âhâd hadisin bir türü olarak tanımlanmıştır. Ayrıca bu kelime güvenilir, sahih, sika vb. güvenilirliğini ifade etmek üzere râvi ve sened için de kullanılmıştır. Azîz hadisin tanımını ilk yapan İbn Hibbân'a göre azîz hadis her tabakada râvi sayısı ikiden az ve fazla olmayan hadistir. İbn Hibbân'ın bu tanımına itiraz edilmiştir. İbn Hacer el-Askalânî bu tanıma uyan haberin olmadığını söylemiştir. İbn Mende ve İbnüs-Salâh gibi bazı âlimlere göre her tabakada iki veya üç râvisi olan hadise azîz denir. İbn Hacer ve Kastallânî'ye göre azîz hadis her dönemde râvi sayısı ikiden az olmayan hadistir. Haberinin bu şekilde isimlendirilmesi ise ya az bulunmasından ya da başka bir tarikle güçlenmesinden dolayıdır. Bu tanımların İbn Hibbân'ın tanımından farkı herhangi bir tabakada 'ikiden fazla râvinin olmaması' lafzının bulunmamasıdır. Dolayısıyla ikiden az olmamakla beraber râvi sayısının herhangi bir tabakada ikiden fazla olması azîz tanımına engel teşkil etmemektedir. Azîz hadisin tanımında farklı görüşler olduğu gibi hücciyeti ve hadisin sıhhat şartı olması hususunda da farklı değerlendirmeler olmuştur. Hâkim'e göre azîz hadis rivâyetlerin sıhhat şartlarındandır. Ayrıca Hâkim'e göre Buhârî her tabakadan hadis rivâyetiyle meşhur ikişer râvisi olan rivâyetleri sahih kabul etmiştir. Beyhakî, İbnü'l-A'râbî ve Meyyânîşi de Hâkim'in bu açıklamasına benzer tanım yapmışlardır. Mu'tezili âlimi Ebû Alî el-Cübbâf'ye göre de sahih hadis, hadis rivâyetinde cahil olmayan iki râvinin rivâyette bulunduğu ve bu şekilde günümüze gelmiş olan haberdir. Dolayısıyla Hâkim'in azîz hadisin Buhârî ve Müslim'in sıhhat şartlarından olması görüşünde yalnız olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak Buhârî ve Müslim'in eserlerini araştıran bazı âlimler Hâkim'in her tabakada iki râvinin olması ifadesini makbul görmemişlerdir. Onlara göre Buhârî ve Müslim hadisin sıhhati şartı için iki râvi şartını aramamışlardır. Muteahhirun âlimlerden bazıları Hâkim'in iki râvi şartını aynı hadis için zorunlu olmadığı şeklinde yorumlamışlardır. Dolayısıyla bu farklı değerlendirmeler hadisler hakkında farklı hükümlerin verilmesine sebep olmuştur. Bazı âlimler ise sahâbenin hadisin kabulü için iki râvi aradıklarını söyleyerek onların da azîz hadis şartına uygun rivâyeti kabul ettiklerini iddia etmişlerdir. Bu âlimler görüşlerini sabâbîlerin bazı uygulamalarına dayandırmışlardır. Her ne kadar bazı hallerde sahâbe, işittikleri bazı haberi tespit etmek ve mutmain olmak için başka şahitler de aramış olsalar da onların bütün hadisler için bu şartı aradıklarının söylemek mümkün görünmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Râvi, Âhâd, Azîz, Hüccet.

Definition of Aziz Hadith and the Issue of Being Proof

Abstract

Hadith scholars categorized hadiths according to the number of their narrators as *mutawatir* and *ahad*. *Mutawatir* is defined as the hadith transmitted by the majority that cannot agree on lies. *Ahad* is a hadith whose number of narrators does not reach the level of *mutawatir*. *Ahad* hadith is questioned and investigated by its authenticity. Some of hadith scholars asserted that there should be at least two narrators on each layer of *sanad* to qualify a hadith as *sahih*. This is also the description of *aziz hadith* according to many scholars. However there is no an agreement on the term of *aziz hadith*. In this study, *azîz hadith's* description and it's acceptance as *hujja* (proof) are researched and discussed. *Azîz* means rare, strong, valuable and having dignity after humiliation lexically. This term is used by hadith scholars in its lexical meaning in early periods. However it became a term that states one of subbranches of *ahad hadith*. This term is also used to express the narrators' and *sanad's* authenticity in the meaning reliable, authentic and *siqa*. According to Ibn Hibbân, who was the first to define *aziz hadith*, *azîz* is a type of hadith that the number of narrators in each layer is not less or more than two. The definition of Ibn Hibbân was objected by some hadith scholars. For example Ibn Hajar al-Askalani defends that there is no narration fits this definition. According to some scholars such as Ibn Manda and Ibn al-Salah, a hadith with two or three narrators from each layer is called *azîz*. According to Ibn Hajar and al-Qastallani, *azîz hadith* is a hadith which number of narrators is not less than two in every layer. This type of hadith is named *azîz* either because it is rare or it is strengthened by another *sanad*. The difference between these definitions and Ibn Hibbân's first definition is that there is no word "no more than two narrators" in any layer. Therefore, the number of narrators being more than two in any layer, although not less than two, does not constitute an obstacle to the definition of *azîz hadith*. As there are different opinions in the definition of *azîz hadith*, there have been different evaluations about its authenticity and its acceptance as *hujja*. According to Hâkim, *aziz hadith* is one of the conditions of soundness of narrations. Al-Bayhaqi, Ibn Arabi and al-al-Mayyanishi also made a definition similar to the explanation of Hâkim. Therefore, it is seen that Hâkim is not alone in his judgement that the *azîz hadith* is one of the soundness conditions of Bukhari and Muslim. A Mu'tazila scholar Abu Ali al-Jubbai, defends that a *sahih hadith* is the narration narrated by two narrators that were not ignorant in hadith narration and reached to the present. Some of the *mutaahhirun* scholars have interpreted Hakim's condition for two transmitters as follows: Two transmitters condition is not obligatory for the same hadith. These different evaluations have led to different judgments about the hadiths. Some scholars, on the other hand, said that the Companions were looking for two narrators for the acceptance of the hadith and claimed that they accepted the narration in accordance with the *aziz hadith*. These scholars based their opinions on some practices of Companions. Although in some cases Companions sought other witnesses to identify a hadith they heard and to be satisfied about its authenticity, it does not seem possible to state that they sought this condition for all hadiths.

Keywords: Hadith, Rawi, Ahad, Aziz, Hujja.

GİRİŞ

İslam dininin ikinci temel kaynağı olan hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespiti ve tashihi hususunda âlimler gayret göstermişlerdir. Muhaddisler hadisleri kaynak, râvi sayısı ve sıhhat durumu gibi çeşitli açılardan sınıflara ayırmışlardır. Hadisler râvi sayısına göre mütevâtir ve âhâd olmak üzere ikili bir tasnife tabi tutulmuştur. Mütevâtir, Hz. Peygamber'e yalan haber isnad etmesi aklen mümkün olmayan bir çoğunluk tarafından rivâyet edilen haberdir.¹ Dolayısıyla herhangi bir haberin mütevâtir sayılabilmesi için her tabakadaki râvi sayısının belli bir sayıya ulaşması gerekmektedir. Âlimler haberin sıhhatini temin eden râvi sayısını Kur'an'dan ve Resulullah'ın hayatında gerçekleşmiş olan bazı hadiselerin sembolleştirilmiş sayılarından hareketle referans almışlardır. Bazıları Yüce Allah'ın ölmek üzere olan kişi için vasiyeti esnasında iki adil şahit² emretmiş olmasından hareketle hadis rivâyeti için her tabakada en az iki râvinin bulunmasını şart koşmuştur. Bunun dışında ayet-i kerimelerde geçen bazı rakamlardan hareketle de senedin her tabakasından on iki,³ yirmi⁴ ve yetmiş⁵ râvi bulunması gerektiği şeklinde görüşler ileri sürülmüştür.⁶ Yine bazı muhaddisler de râvi sayısının her tabakada en az dört kişi⁷ olmasını şart koşmuşlardır. Rivâyetin mütevâtir seviyesine çıkaracak sayıda râvi tarafından aktarılması durumunda bu haberin sıhhatinin tespiti için ayrıca herhangi bir şart aranmamaktadır.⁸

Âhâd hadis ise râvi sayısı bakımından mütevâtir seviyesine çıkamayan haberdir.⁹ Şâfiî'nin (ö. 204/820) haber-i hâssa da dediği haber-i vâhid tabiri, ilk asırlarda tek râvi tarafından aktarılan haber hakkında kullanılmıştır.¹⁰ Ancak daha sonraki asırlarda âhâd haber mütevâtir olmayan haber anlamında kullanılmıştır.¹¹ Hakkında sıhhat araştırması yapılan hadis türü âhâd haberdir.

Muhaddisler, âhâd haberleri sıhhat durumlarına göre sahih, hasen ve zayıf olmak üzere üçlü bir tasnife tabi tuttıkları gibi¹² râvi sayısına göre de ferd, azîz ve meşhur olmak üzere üç kısma ayırmışlardır. Âlimler âhad haberlerin sınıflandırmasında ve sıhhat tespitinde bazı kriterler aramışlardır. Ancak âlimlerin rivâyetleri tasnif kriterleri ve değerlendirmeleri farklılık arz ettiğinden rivâyetlerin sıhhati ve hücciyeti konularında ilmi tartışmalar meydana gelmiştir. Ayrıca bu muhtelif kriterler hadislerin ve sünnetin farklı anlaşılmasına ve uygulanmasına sebep olmuştur. Bu durum ilk bakışta bir zenginlik gibi görünse de aslında bir problem olarak İslam âleminin önünde durmaktadır. Çünkü aynı rivâyet ve dolayısıyla aynı olay hakkında farklı yaklaşımların olması çeşitli problemlere sebep olmaktadır. Dolayısıyla muhaddislerin âhâd haberin türleri ile ilgili yaklaşımlarının ve değerlendirmelerinin tespiti meselenin çözümüne katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Âhâd hadisin iki türü olan meşhur¹³ ve ferd hadis¹⁴ konusunda müstakil çalışmalar

¹ Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Nüzhëtü'n-nazar fî tadvîhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, thk. Nureddin Itr (Dimeşk: Matbaatu's-Sabâh, 2000), 37.

² Mâide 5/106.

³ Mâide 5/12.

⁴ Enfâl, 8/65.

⁵ A'raf, 7/155.

⁶ İbn Hacer, *Nüzhëtü'n-nazar fî tadvîhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, 38.

⁷ Nisâ 4/15. Bkz. Nureddin Ali b. Muhammed Aliyü'l-Kârî, *Şerhu nuhbetü'l-fiker fî mustalahati ehli'l-eser* (Beyrût: Dâru'l-erkam, ts.), 164.

⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhëtü'n-nazar fî tadvîhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, 55.

⁹ İbn Hacer, *Nüzhëtü'n-nazar*, 55.

¹⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Şâkir (Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1940), 369.

¹¹ Talât Koçyiğit, *Hadis Usulü* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 21.

¹² Osmân b. Abdurrahmân İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbnü's-Salâh*, thk. Nureddin Itr (Suriye: Dâru'l-fikir, 1986), 11.

¹³ Meşhur, senedin herhangi bir tabakasından râvi sayısı üçten aşağı olmayıp mütevâtir seviyesine çıkmayan hadistir (Aliyü'l-Kârî, *Şerhu nuhbetü'l-fiker fî mustalahati ehli'l-eser*, 210).

¹⁴ Genel kanaate göre ferd haber senedin herhangi bir tabakasından râvisi tek olan hadistir. (İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbnü's-Salâh*, 88).

bulunmaktadır.¹⁵ Âhâd haberin diğeri bir türü olan azîz hadis hakkında ise herhangi müstakil bir çalışma tespit edilememiştir. Ayrıca ferdden meşhura geçiş konumunda olan azîz hadisin tanımı ve sıhhati hususunda farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Bünyesinde birçok ihtilaf barındırması nedeniyle hadis ilminin önemli meselelerinden biri olan azîz hadis hakkında müstakil bir çalışmanın bulunmaması, bizi bu çalışmaya sevk etmiştir.

Bu çalışmada öncelikle azîz hadisin anlamı ve tanımı ile âlimlerin azîz kelimesini hangi maksatla kullandıkları araştırılmıştır. Ayrıca azîz hadisin delil olması ile ilgili farklı görüşlerin sebepleri tespit edilip değerlendirilmesi yapılmıştır.

1. AZİZ KELİMESİNİN LÜGAT VE İSTILAH ANLAMI

Azîz (العزیز) sözlükte “az bulunan şey” anlamındadır.¹⁶ Ayrıca bu kelime “zelil iken kuvvetli, izzet sahibi ve şerefli olan” anlamında da kullanılır.¹⁷ Allah Teâlâ'nın en güzel isimlerinden bir tanesi olan el-Azîz, “eşi bulunmayan, kudret sâhibi ve mağlûp edilmeyen” anlamına gelmektedir. Yine “أَدَلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعَزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ” “Müminlerle olan ilişkilerinde daha hoşgörülü, kâfirlere karşı daha izzetlidirler.”¹⁸ ayet-i kerimesindeki azîz kelimesi izzet sahibi anlamında kullanılmıştır.¹⁹ Azîz kelimesi hadis usulünde hem sözlük hem terim ve hem de bir hadis çeşidi olarak farklı şekillerde değerlendirilmiştir.

Hadis usulünde bazı kelimeler ilk dönemlerde sözlük anlamında kullanılmışken daha sonraları birer terim haline gelmiştir. Azîz kelimesi de ilk iki asırda yaygın olarak lügat anlamında kullanılmış, terim haline geldikten sonra da bu kelime muhaddisler tarafından zaman zaman lügat anlamıyla kullanımına devam edilmiştir. Örneğin ilk asırlarda bazen râvi bazen de hadis hakkında kullanılmış olan “sahih” kelimesi daha sonraki dönemlerde bir terim olarak usuldeki yerini almıştır.²⁰ İlk dönemlerde Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Ali b. Medîni (ö. 234/848-49), İshak b. Râhûye (ö. 238/853) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi muhaddisler râvilerin güvenilirliğini ifade etmek için “hadisi sahihtir” şeklinde sika anlamında sahih kelimesini kullanmışlardır.²¹ Evzâî (ö. 157/774) gibi bazı âlimler ise “ma'rûf” kelimesini sahih anlamında kullanmıştır.²² Dolayısıyla kelimelerin, standart bir anlam ifade eden terimler haline gelmelerinin belirli bir zamana yayıldığı söylenebilir. Azîz kelimesi için de durum böyledir.

Yukarıda ifade edildiği gibi azîz “kıymetli olan, daha iyi olup az bulunan” manalarına gelmektedir. Muhaddisler ilk asırlarda azîz kelimesini rivâyet, sened ve râvi konusunda görüşlerini ifade etmek için kullanmışlardır. Çünkü ilimler henüz gelişim aşamasında olduğu için âlimler anlamı bilinen kelimelerle kanaatlerini ifade etmeye çalışmışlardır. Azîz kelimesi ilk dönemlerde “sahih” anlamında kullanılmıştır. Şâfiî azîz kelimesini “sahih, makbul” anlamında kullanmıştır. Yine Şâfiî sened için “هذا حديث عزيز في إسناده” lafzını kullanmıştır.²³ Ayrıca bu kelime “عزيز مليح وهو أحسن ما وجدناه” “bulunanın en iyisi” anlamında kullanılmıştır.²⁴ Azîz kelimesi bazı muhaddisler tarafından cerh ve ta'dilde râvi için de kullanılmıştır. Ahmed b. Hanbel

¹⁵ Yusuf Ziya Keskin, “Hadis Usulünde Ferd ve Garib”, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6 (2000), 27-24; İbrahim Sağlam, “Hadis Usulü Açısından Meşhûr ve Müştehir Hadis”, İHYA Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi 6/1 (2020), 451-480.

¹⁶ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 517.

¹⁷ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrût: Dâru Sâdr, ts.), 5/374.

¹⁸ Mâide 5/53.

¹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 5/374.

²⁰ Mehmet Emin Çiftçi, *Hadis Usulünde Sahih Hadisin Tanımı Problemi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 170-171.

²¹ Çiftçi, *Hadis Usulünde Sahih Hadisin Tanımı Problemi*, 61.

²² Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdurrahman er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvi ve'l-vâ'i*, thk. Muhammed Acâc el-Hatîb (Beyrût: Dâru'l-Fikir, 1984), 318.

²³ İbnü's-Salâh, *Siyanetu'l-Sahih-i Müslim*, 280.

²⁴ İbnü's-Salâh, *Siyanetu'l-Sahih-i Müslim*, 280.

râvinin güvenilirliğini ifade etmek için “عَزِيزُ الْحَدِيثِ” demiştir.²⁵ Ahâd hadisin bir türü olarak azîz hadis, ilk defa İbn Hibbân (ö. 354/965) tarafından tanımlanmıştır. Buna göre azîz hadis her tabakada iki râvisi olan ve bu sayıdan eksik ve fazla olmayan hadistir.²⁶ Ancak bu tanım yapıldıktan sonra da azîz kelimesi muhaddisler tarafından râvi, sened ve hadis için kullanılmaya devam etmiştir. Dârekutnî (ö. 385/995) “عَزِيزُ الْحَدِيثِ” kelimesiyle râvinin güvenilirliği hakkındaki görüşünü ifade etmiştir. Ona Abdülmelik b. Saîd b. Cübeyr’in güvenilirliği hakkında soru sorulunca “عَزِيزُ الْحَدِيثِ ثِقَّةٌ” kelimesini kullanarak cevap vermiştir.²⁷ Yine Dârekutnî bir hadisin sıhhatini “هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ، وَتَصَرُّهُ مَوْلَى الرَّهْرِيِّ عَزِيزُ الْحَدِيثِ” ifadeleriyle tetkik etmiştir. Burada Dârekutnî, râvinin azîzül-hadîs olduğunu söylemiş ve hadisin sahih olduğuna kanaat getirmiştir.²⁸ Yine bu muhaddis Nusayr b. Ebûl-Aş’as için aynı terimi kullanmıştır.²⁹ Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) “عَزِيزُ الْحَدِيثِ” ifadesini râvi için kullanmış, bununla “hadisi kabuldür” anlamını kastetmiştir. İbnü’l-Kayserânî (ö. 507/1113) de râvinin güvenilirliği için “azîz” kelimesini kullanan muhaddislerdendir. O râvi için, “O hadisinde azîzdir” “وَهُوَ عَزِيزٌ مِنْ حَدِيثِهِ”³⁰ hükmünü verirken azîz kelimesini sahih anlamında kullanmıştır. İbnü’l-Kayserânî başka bir râvi için de “عَزِيزُ الْحَدِيثِ” ter kibini kullanarak râvinin sika olduğuna dair kanaatini bildirmiştir.³¹ Ebû Mûsâ el-Esbahânî (ö. 581/1185) ise “هَذَا حَدِيثٌ عَزِيزٌ مِنْ حَدِيثِ صَفْوَانَ” ifadesiyle azîz kelimesini hadislerin mukayesesinde daha güvenilir anlamında kullanmıştır.³² Ayrıca “هَذَا حَدِيثٌ عَزِيزٌ فِي إِسْنَادِهِ” ifadesi bu âlimler tarafından “isnadı sahih” anlamında da kullanılmıştır.³³ Bedreddin ez-Zerkeşî (ö. 794/1392) üç mezhep imamının ittifak ettikleri bir haber hakkında “isnadı cidden azîz celildir” ifadesini kullanmıştır.³⁴ Burada da azîz kelimesi makbul anlamındadır. Bütün bu örneklerde azîz kelimesi râvi, sened ve hadis için olumlu anlamlar ifade etmiştir. Muhaddislerin kullandıklarından azîz kelimesinin ikinci yüzyılın başından itibaren sahih-güvenilir anlamını ifade ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca yukarıdaki misaller âlimlerin ilk dönemlerde hadislerle ilgili olumlu kanaatlerini ma’ruf, azîz, sahih gibi kelimeler ile ifade ettiklerini göstermektedir. Birçok muhaddis tarafından sözlük anlamında kullanılan “azîz hadis” yukarıda da ifade edildiği gibi ilk defa İbn Hibbân tarafından tanımlanmıştır.³⁵ Bazı muhaddisler bu tanıma makbul görmeyip kendi tanımlarını yapmışlardır. Bundan sonra azîz hadis ile ilgili tanımların ortak noktaları ile farkları tespit edilip âlimlerin azîz hadisin hüccet kabul edilmesi meselesine yaklaşımları değerlendirilecektir.

2. AZİZ HADİSİN TANIMI

Âlimler azîz hadisi farklı şekillerde tanımlamışlardır. İbn Hibbân’ın (ö. 354/965) tanımına göre azîz hadis her tabakadaki râvi sayısı iki olan haberdır. Bu muhaddise göre hadisin azîz sayılabilmesi için her tabakadaki râvi sayısının ikiden az veya fazla olmaması

²⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma’rifetu’r-ricâl*, thk. Vasiyullah b. Muhammed Abbâs (Riyâd: Dâru’l-Hânî, 1422), 3/109.

²⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, 53.

²⁷ Ebûl-Hasan Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *Suâlatu’l-Hâkim en-Neysâbü’rî li’l-Dârekutnî* (Riyâd: Mektebetu’l-Meârif, 1984), 1/239.

²⁸ Dârekutnî, *el-İlelu’l-vâride fi’l-ehâdisi’n-Nebevî*, thk. Mahfûzurahmân Zeynullah es-Selefi (Riyâd: Dâru Taybe, 1985), 9/190.

²⁹ Dârekutnî, *Suâlatu’l-Hâkim en-Neysâbü’rî li’l-Dârekutnî*, 1/279.

³⁰ Ebûl-Fazl İbnü’l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, *Tezkiretu’l-hufâz*, thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefi (Riyâd: Dâru’s-Sâmî’î, 1994), 25.

³¹ Makdisî, *Tezkiretu’l-Hufâz*, 286.

³² Ebû Mûsâ Muhammed b. Ömer b. Ahmed el-Esbahânî, *el-Letâifu min dekâiki’l-meârif fi ulûmi’l-huffâz’il-eârif*, thk. Ebû Abdullah Muhammed Alî Samk (b.y.: Daru’l-Kütübü’l-İlmiye, 1999), 165.

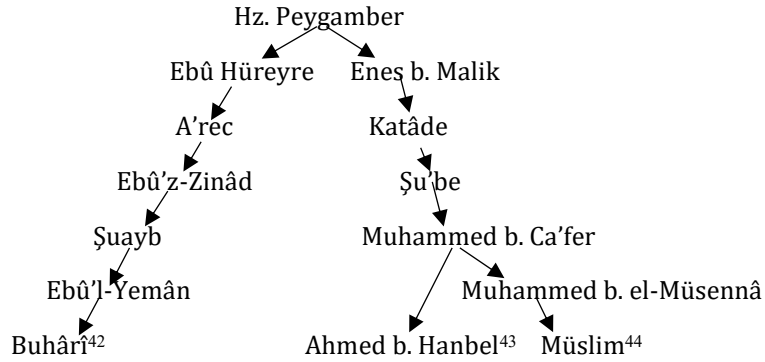
³³ Esbahânî, *el-Letâifu min dekâiki’l-meârif*, 1/426.

³⁴ Ebû Abdullah Bedreddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *en-Nüket alâ mukaddimeti İbnü’s-Salâh*, thk. Zeynelabidin b. Muhammed bilâ Ferîc (Riyâd: Edvau’s-Selef, 1998), 1/144.

³⁵ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, 53.

gerekmektedir.³⁶ İbn Hibbân, bu tanımla azîz hadisi âhâdın diğer kısmı olan ferd ve meşhurdan kesin bir şekilde ayırmıştır. Ancak muhaddislerden bazıları İbn Hibbân'ın bu tanımına itiraz etmişlerdir. Çünkü onlara göre bu ifadeye uyan bir hadisin bulunması adeta imkânsızdır. İbn Hacer (ö. 852/1449), İbn Hibbân'ın bu tanımının, az bulunun veya hiç olmayan rivâyet anlamında kullanmış olmasının kabul edilebilir olduğunu, ancak bu tanıma uyan haberin olmadığını söylemiştir. İbn Hacer, "Bunun yerine her tabakadan en az iki râvisi olan hadistir denilmesi durumunda bu şartı taşıyan hadis bulunmaktadır"³⁷ şeklinde izahatta bulunmuştur.

Başka muhaddisler ise İbn Hibbân'ın tanımından farklı tanımlar yapmışlardır. Bunlardan İbn Mende (ö. 395/1005) ve İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) azîz hadisi "her tabakada en az iki veya üç râvisi olan hadistir" şeklinde tanımlamışlardır.³⁸ Bu tanıma göre azîz ve meşhur aynı anlamda kullanılmıştır. İbn Hacer ve Kastallânî'ye (ö. 923/1517) göre azîz hadis senedin her tabakasındaki râvi sayısı ikiden az olmayan hadistir. Bu tür haberlerin azîz olarak isimlendirilmesi ya az bulunmasından ya da başka bir tarikle güçlenmesinden dolaydır.³⁹ İbn Hacer ve Kastallânî'nin tanımları bu yönüyle İbn Mende ve İbnü's-Salâh'ın tanımlarından ayrılmaktadır. Çünkü o âlimlere göre hadisin azîz derecesine çıkabilmesi için her tabakada en az iki veya üç râvi bulunmalıdır. Sehâvî'ye (ö. 902/1497) göre ise azîz, her tabakadan iki râvisi bulunan hadistir. Hadis ferd iken başka bir tabakada râvi sayısı ikiye çıkması durumunda azîz-i nisbi olur.⁴⁰ Münâvî (ö. 1031/1622) de azîz hadis için her tabakadaki râvi sayısını en az iki olmasını istemiştir.⁴¹ Bu açıklamaların İbn Hibbân'ın tanımından farkı, "râvi sayısının ikiden fazla olmaması" kriterinin bulunmamasıdır. Dolayısıyla ikiden az olmamakla beraber râvi sayısının herhangi bir tabakada ikiden fazla olması azîz tanımına engel teşkil etmemektedir. Buna misal olarak Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) Ebû Hüreyre (ö. 58/678) ve Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) tarihiyle tahrir ettikleri şu hadisi vermek mümkündür: "لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ، حَتَّىٰ أُحِبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ"⁴² "Sizden herhangi biriniz beni ebeveyninden, evladından ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe iman etmiş olamaz."

³⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 53.

³⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 53-54.

³⁸ İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbnü's-Salâh*, 270; Ahmed Naim Babanzade, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sahih Tercemesi ve Şerhi* (Ankara: DİB Yayınları, 1982), 108.

³⁹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, 50.

⁴⁰ Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi şerhi elfiyeti'l-hadis li'l-Irakî*, thk. Ali Hüseyin Ali (Mısır: Mektebetü'l-Sünne, 2003), 4/8-10.

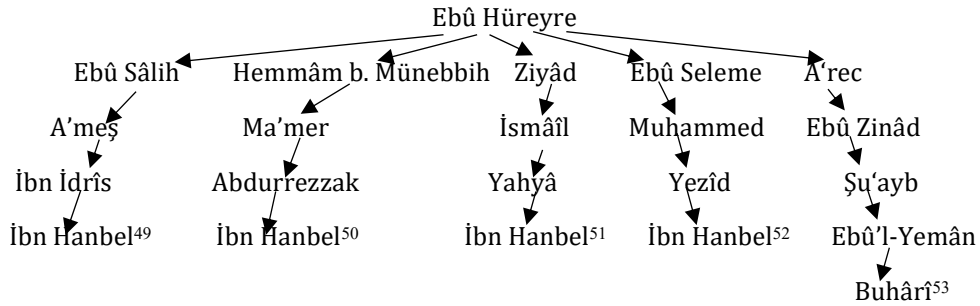
⁴¹ Zeynuddin Muhammed el-Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-dürer fî şerhi nuhbeti İbn Hacer*, thk. Mürtedâ ez-Zeyn Ahmed (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1999), 1/280.

⁴² Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, thk. Muhammed b. Zuheyr b. Nâsır (Beyrût: Dâru Tûku'n-Necât, 1422) "İmân", 2.

⁴³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavût-Âdil Mürşid vd. (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 20/202 (No: 12814).

Birçok âlime göre hadisin herhangi bir tabakasındaki râvi sayısı iki iken diğer tabakalardaki râvi sayısının ikiden fazla olması durumunda hadis azîz meşhur olur.⁴⁵ Beykûnî (ö. 1080/1669 [?]) azîz hadis için her tabakadaki râvi sayısını iki veya üç olması şartını aramışken meşhur hadis için ise her tabakada üçten fazla râvinin bulunmasını şart koşmuştur.⁴⁶ Ona göre azîz hadisin her tabakadaki râvi sayısı iki veya üç olmalıdır, üçten fazla olan rivâyet ise meşhurdur. Cemâlüddin Kâsimî'ye (1914) göre ise hadis azîz iken yani râvi sayısı iki veya üç iken daha sonraki tabakalarda râvi sayısının bundan fazla olması durumunda haber "azîz meşhur"; ikiden az olması durumunda ise "ferd meşhur" veya "ferd azîz" olur.⁴⁷ Bütün tanımların ortak noktası her tabakada en az iki râvinin bulunmasıdır. Bu yönüyle azîz hadis ferd hadisten ayrılmaktadır. Ancak bazı âlimler azîz hadis için senedin her tabakasındaki râvi sayısının iki veya üç olmasını istemişlerdir. Bu tanıma göre azîz hadis meşhur hadisi de kapsamaktadır.

Azîz hadisin meşhur hadisten ayrılabilmesi için şöyle bir açıklamanın yapılması gerekmektedir. Râvi sayısı ikiden az olmamak şartıyla senedin herhangi bir tabakasındaki râvi sayısı iki olması durumunda diğer tabakalardaki râvilerin ikiden fazla olması hadisi azîz olmaktan çıkarmaz. Bu durumda hadis "azîz meşhur" olmuş olur. Azîz meşhura örnek olarak "نحن الاخرون السابقون يوم القيامة" "Biz en son gelenleriz; ancak kıyamet gününde herkesten önce olanlarız" rivâyetini göstermek mümkündür. Bu rivâyetin ilk tabakasındaki Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656) ile Ebû Hüreyre (ö. 58/678) bulunmaktadır. Bu durumda hadis azîz iken daha sonraki tabakalarda Ebû Hüreyre'den yedi tabiînin rivâyet etmesiyle râvi sayısı artmış, böylece hadis meşhur olmuştur.⁴⁸ Biz Ebû Hüreyre'den aktarılan bu hadisin birkaç senedinin şablonunu vereceğiz: Huzeyfe ve Ebû Hüreyre üzerinden meşhur vasfı kazanan ilgili rivâyetin, Ebû Hüreyre tarikiyle zamanla nasıl azîz-i meşhur haline geldiği aşağıdaki şema üzerinden görülebilir:

Yukarıdaki âlimlerin azîz hadis tanımlarının birlikte değerlendirilmesi durumunda azîz hadisi şöyle ifade etmek mümkündür: Senedin en az bir tabakasındaki iki râvi, diğer tabakalarında da ikiden az râvi bulundurmayan haberdur. Dolayısıyla haberin her tabakasındaki râvi sayısı en az iki olması durumunda hadis azîz hadis vasfını kazanmış olur.

⁴⁴ Ebû'l-Hüseyn Müslim İbnü'l-Haccâc el-Kuseyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muammed Fuâd Abdülbâki (Beyrût: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, ts.), "İmân", 16.

⁴⁵ Sâlih, *Ulûmu'l-hadis ve mustalahuhu*, 235.

⁴⁶ Muhammed b. Fettûh el-Beykûnî, *el-Menzûmetu'l-Beykûnî* (b.y.: Dâru'l-Muğni, 1999), 1/9.

⁴⁷ Muhammed Cemâlüddin el-Kâsimî, *Kavâidü't-tahdîs min funûn-i mustalahi'l-hadîs* (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmi, ts.), 126.

⁴⁸ Abdurrahman b. Ebû Bekir Suyûtî, *Tedribü'r-râvi fi şerhi takrîbi'n-Nevevî* (Riyâd: Dâru't Taybe, ts.), 2/637.

⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnavût-Âdil Mürşid vd. (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 12/363 (No: 7401).

⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13/475 (No: 8115).

⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 16/121 (No: 10122).

⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 16/314 (No: 10530).

⁵³ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Muhammed b. Zuheyr b. Nâsır (Beyrût: Dâru Tûku'n-Necât, 1422), "Diyât" 15 (No: 6887).

Herhangi bir tabakasında râvi sayısının ikiden bire düşmesi durumunda azîz-i nisbi; ikiden üçe çıkması durumunda ise azîz-i meşhur olmuş olur. Bir kişiden iki râvinin rivâyeti aktarması durumunda "filanın hadisine göre azîz" denir. Ancak mutlak söylenince o zaman bütün tarihleri azîz şartını taşıyor demektir.⁵⁴ Azîz terimi, merfû hadis için kullanıldığı gibi mevkuf ve maktû haberler için de kullanılmaktadır.⁵⁵ Bu farklı tanımların ortak noktası her tabakadan en az iki râvinin bulunmasıdır. Senedde en az iki râvinin bulunması meselesi bazı âlimlerin sıhhat şartı olmasından dolayı önemlidir. Çünkü bazı âlimler haberlerin hüccet olabilmesi için en az azîz seviyesinde olmasını şart koşmuşlardır.

3. AZİZ HADİSİN HÜCCET OLMASI

Azîz hadisin tanımında muhtelif görüşler olduğu gibi hücciyeti ve hadisin sıhhat şartı olması hususunda da farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Bazı âlimler sahâbenin herhangi bir hadis ile amel etmek için en az iki râvi şartını aramış olduklarını iddia etmişlerdir.⁵⁶ Bu konuda delil olarak gösterilen rivâyetlerden birkaçı şöyledir: Ninenin mirası meselesinde Hz. Ebû Bekir sahâbeye bu konuda hadis bilenlerin olup olmadığını sormuştur. Orada bulunan sahâbilerden, Mugîre b. Şu'be (ö. 50/670), Hz. Peygamber'in mirasta nine için altıda bir pay olduğuna dair hadisini rivâyet etmiştir. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir bu hadis için ondan şahit istemiştir. Muğire de Muhammed b. Mesleme'yi şahit göstermiştir.⁵⁷ Yine şahit isteme ile ilgili haberlerden biri de Ebû Mûsâ'nın Hz. Ömer'in evine girme izni için üç kez seslenmesidir. Hz. Ömer bu seslenmeye karşılık vermeyince Ebû Mûsâ oradan ayrılmıştır. Daha sonra durumu fark eden Hz. Ömer ondan geri dönme sebebini sormuştur. O da Hz. Peygamber'in bir yere girmek için üç kere seslenmeyi tavsiye ettiğini, cevap alınmayınca da geri dönülmesi gerektiği ile ilgili rivâyetini aktarmıştır. Hz. Ömer bu hadis için ondan şahit istemiştir.⁵⁸ Başka bir habere göre Umeyye ed-Damrî, ailesine aldığı hediyenin sadaka hükmünde olduğunu söyleyince Hz. Ömer ondan şahit istemiştir.⁵⁹ Bütün bu haberlerden anlaşılabilir, bazı sahâbiler, bir mesele ile karşılaştıklarında o konu ile ilgili herhangi bir rivâyetin olup olmadığını araştırmışlardır. Aranan konuda bir hadis aktarılınca da bazen şahit istenmiştir. Halifelerin şahit isteme uygulamalarında birkaç örneğin mevcut olmasına istinaden bütün sahâbiler haberlerin sıhhati için şahit istemiştir demek mümkün değildir. Miras gibi çok önemli konularda iki râvinin aranmış olması yanlış hüküm verme endişesinden kaynaklanmış olabilir.

Bazı âlimler ise şahit isteme ile ilgili ayet ve hadislerden ve muhaddislerin hadis sıhhat kriterlerinden hareketle herhangi bir haberin sahih olabilmesi için râvi sayısının en az azîz seviyesinde olmasını şart koşmuştur. Bunlardan Mu'tezili âlim Ebû Alî el-Cübbâî (ö. 303/916) "Sahih hadis, hadis rivâyetiyle ma'rûf olan iki râvinin rivâyette bulunduğu ve bu şekilde günümüze gelmiş olan haberdir" demiş ve "Şahitlikte arandığı gibi hadislerin sıhhatinde de âlimler her tabakadan iki râvinin olmasını istemişlerdir"⁶⁰ şeklinde kanaatini açıklamıştır. Her tabakadan iki râvinin bulunması Ali el-Cübbâî'ye göre sıhhat şartıdır. Hâkim en-Nisâbü'ri (ö. 405/1014) *el-Medhal*'de sahih hadislerin derecelendirilmesinde en sahih olan haber için Buhârî ve Müslim'in ittifakla tahrir ettikleri ve her bir tabakasından ikişer râvinin rivâyet ettiği haber olduğunu ifade etmiştir.⁶¹ Dolayısıyla Hâkim'e göre hadisin sahih olabilmesi için râvi yönünde en az azîz seviyesinde olması gerekmektedir. Ayrıca Hâkim

⁵⁴ Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, 2003, 4/9.

⁵⁵ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992), 36.

⁵⁶ Nureddin Ali b. Muhammed Aliyü'l-Kârî, *Şerhu nuhbetü'l-fiker fi mustalehâti ehli'l-eser* (Beyrût: Dâru'l-erkam, ts.), 198.

⁵⁷ Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 2001), 6/111.

⁵⁸ Müslim, "Âdab", 7.

⁵⁹ Ebû Bekir Ahmed b. Huseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, 2003), 4/298.

⁶⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 199.

⁶¹ Ebû Abdullah Hâkim en-Nisâbü'ri, *el-Medhal ilâ kitâbi'l-iklîl*, thk. Fuâd Abdu'l-Mun'im Ahmed (el-İskenderiyye: Dâru'd-Da've, ts.), 1/33-49.

Ma'rifetu ulûmi'l-hadis'inde, herhangi bir haberin sahih olabilmesi için sahâbeden sonraki her tabakada en az iki râvinin rivâyet etmesini şart koşturmuştur.⁶² Ayrıca Hâkim'e göre Buhârî her tabakadan ikişer râvisi olan rivâyetleri sahih kabul etmiştir.⁶³ Beyhakî (ö. 458/1066) de Hâkim gibi düşünmektedir. Bu âlime göre hadisin sahih olabilmesi için sahâbeden itibaren her tabakasında en az iki râvinin olması gereklidir. Ayrıca tâbiîn, tebeu't-tabiîn ve diğer tabakadaki râvilerin ma'rûf ve sika olması gerekmektedir. Hâkim başka bir değerlendirmesinde ise sahâbeden sonraki tabakalarda en az iki râvinin bulunmasını sıhhat şartı için gerekli görmüştür. Hâkim'in bu tanımında sahâbeyi istisna etmiş olması önceki görüşüyle çelişmektedir.⁶⁴ Hâkim, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadis*'te genel bir sahih hadis tanımı yapmışken⁶⁵ *el-Medhal*'de ise Şeyhân'ın şartına göre bir tanım yapmıştır.⁶⁶ Ancak Hâkim'in ikinci tanımında sahâbînin meçhul olmaması için ondan da iki adil tabiîn rivâyette bulunması gerekli görülmüştür.

Ebû Bekr İbnü'l-A'râbî (ö. 543/1148) de Buhârî'nin hadis sıhhat şartlarından birinin senedin her tabakasındaki râvi sayısının en az iki kişi olduğunu ifade etmiştir. İbnü'l-A'râbî, ferd görülen "إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ" hadisi hakkında değerlendirmede bulunurken Hz. Ömer'in bu hadisi hutbede okuduğunu, birçok kişinin şahit olması nedeniyle hadise ferd hükmünün verilemeyeceğini iddia etmiştir.⁶⁷ Meyyânişî (ö. 581/1185) de Hâkim'in açıklamasına benzer bir tanım yapmıştır. Ona göre haberin sahih olabilmesi için her tabakada en az iki râvinin bulunması gerekmektedir.⁶⁸ Dolayısıyla Hâkim'in azîz hadisin Buhârî ve Müslim'in sıhhat şartlarından olduğu görüşünde yalnız olmadığı anlaşılmaktadır. Hâzîmî (ö. 584/1189), Hâkim'in bu tespitinin doğru olmadığını ve onun bu konuda hata yaptığını ifade etmiştir. Hâzîmî'nin de ifade ettiği gibi Sahihayn'da tek râvisi bulunan hadisler de mevcuttur.⁶⁹

Muteahhirun âlimlerden bazıları Hâkim'in hadisin sıhhati için en az iki râvi görüşünü hadisi rivâyet eden râvinin en az iki rivâyetinin olması gerekir şeklinde değerlendirmişlerdir. Dolayısıyla Buhârî ve Müslim'in hadislerin sıhhat şartı için her tabakada iki râvinin bulunmasını istemiş olduklarına dair iddia kabul edilmemiştir. Ancak Hâkim ve yukarıda görüşleri verilen diğer âlimlerin açıklamalarından anlaşılan hadisin sahih olabilmesi için en az azîz seviyesinde olması gerekmektedir.

Hâkim, bir hadisin sahih olabilmesi için azîz seviyesinde olmasını şart koşturmuştur. Ona göre ferd ve garip hadisler sahih değildir.⁷⁰ İbn Hacer'e göre ise hadisin her tabakasındaki râvi sayısının iki olması sıhhat şartı değildir.⁷¹ Nevevî (ö. 676/1277) hadisin sıhhati için iki râvi şartı ile ilgili görüşleri zayıf ve münker olarak değerlendirmiş, haberin diğer sıhhat şartlarını taşıması durumunda âhâd haber ile amel gerekliliği yönünde görüş beyan etmiştir.⁷² Münâvî de "her tabakadan iki râvinin bulunması sıhhat şartı değildir" şeklinde görüşünü ifade etmiştir.⁷³ İslam âleminde en muteber sayılan *Kütüb-i Sitte* müellifleri açık bir şekilde sıhhat şartlarını açıklamamışlardır. Bu eserleri inceleyen Hâkim gibi âlimler tarafında bazı tespitler yapılmıştır. Bu tespitlere göre Buhârî ve Müslim eserlerine tahrir etmiş oldukları hadisler için öncelikle her tabakadaki râvi sayısının iki olmasını aramışlardır.

⁶² Ebû Abdullah Hâkim en-Nisâbüri, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadis*, thk. Muazzam Hüseyin (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1977), 61.

⁶³ Hâkim, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadis*, 62.

⁶⁴ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 1/68.

⁶⁵ Hâkim en-Nisâbüri, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadis*, 61.

⁶⁶ Hâkim en-Nisâbüri, *el-Medhal ilâ kitâbi'l-iklîl*, 1/33-49.

⁶⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 53-54.

⁶⁸ Ebû Hafs Ömer b. Abdulmecîd el-Kuraşî el-Meyyânişî, *Mâ lâ yese'u'l-muhaddise cehlüh* (b.y., ts.), 11.

⁶⁹ Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ el-Hâzîmî, *Şurut-i eimme-i hamse* (Beyrüt: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1984), 43.

⁷⁰ Sâlih, *Ulûmu'l-Hadis ve Mustalahuhu*, 194.

⁷¹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 50.

⁷² Nevevî, *el-Minhâc şerhu Sahih-i Müslim b. el-Haccâc*, 1/62.

⁷³ Münâvî, *el-Yevâkîf ve'd-dürer fî şerhi nuhbeti İbn Hacer*, 1/282.

Ancak bazı âlimler Buhârî ve Müslim'in iki râvi şartını taşımayan hadisleri de eserlerine aldıklarını söyleyerek iki râvinin sıhhat şartı olduğu görüşü makbul görmemişlerdir.⁷⁴

Bazı âlimler herhangi bir hadisin delil olarak kullanılabilmesi için en az azîz seviyesinde olmasını istemişken bazıları da hadisin sıhhati için râvi sayısının ikiden fazla olmasını gerekli görmüşlerdir. Nevevî'nin nakline göre Kaderiyye âlimlerinden bazıları hadislerin sahih olabilmeleri için her tabakada râvi sayısının en az dört olması şartını öne sürmüşlerdir.⁷⁵

Ebû Alî el-Cübbâî, Hâkim, Beyhakî, İbnü'l-A'râbî, Meyyânişî ve İbnü'l-Esîr gibi âlimlere göre her tabakadan iki râvinin bulunması sıhhat şartıdır. Dolayısıyla bu âlimler hadisin sahih olabilmeleri için râvi sayısının en az azîz seviyesinde olmasını istemişlerdir. Özellikle Mu'tezilî usulcülerine göre haberin kabul edilebilmesi için rivâyeti Kur'ân desteklemeli veya başka bir hadisin zahiri desteklemeli veya hadis sahâbe arasında yaygın ve amel edilmiş olmalıdır. Bu âlimlere göre azîz hadis sadece Buhârî ve Müslim'in sıhhat şartı değil bütün haberlerin sıhhat şartı olarak değerlendirilmiştir.

Hâzîmî, Nevevî, İbnü's-Salâh ve Münâvî gibi birçok muhaddise göre ferd haber de râvilerinin adalet ve zabt sahibi olması, senedin muttasıl olması gibi diğer sıhhat şartlarını taşıdıkları takdirde sahih olabilecektir. Bu durumda iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Birçok muhaddise göre haber, her tabakada en az iki râvisi bulunması durumunda delil olarak kullanılabilirken, râvi sayısı bire düşen haberin kimileri tarafından sahih olarak görülmediği anlaşılmaktadır. Âlimlerin hadisler hakkındaki hükümleri bu açıdan değerlendirilmelidir. Amelî veya itikadî meselelerde muhtelif yaklaşımların temelinde rivayetlerin tespit kriterlerindeki farkların önemli bir etken olduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Muhaddisler hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespiti için ilk dönemlerden itibaren gayret göstermişler, bunun için bazı yöntemler geliştirmişlerdir. Bu çalışmalar zamanla usule dönüşmüştür. Dolayısıyla hadis usulü ile ilgili herhangi bir değerlendirmenin sağlıklı yapılabilmesi için geçtiği sürecin araştırılması gerekmektedir. Bu çalışmada bu yöntem izlenilmeye çalışılmıştır. Yapılan araştırmada azîz kelimesinin ilk dönemlerde râvi, sened ve hadis için sahih anlamında kullanıldığı, daha sonraları âhâd hadisin bir kısmı olarak terim haline geldiği tespit edilmiştir.

Âlimlerin azîz hadis tanımlarında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bütün bu ifadelerin birlikte değerlendirilmesi durumunda azîz hadis ile ilgili şu neticelere varılmıştır: Azîz hadis, senedin herhangi bir tabakasında râvi sayısı iki olup diğer tabakalarında ikiden az olmamak şartını taşıyan haberdır. Haberin herhangi bir tabakasında râvi sayısının ikiden bire düşmesi durumunda "azîz-i nisbi"; ikiden üçe çıkması durumunda ise "azîz-i meşhur" olur. Bir kişiden iki râvinin rivâyeti aktarması durumunda "filanın hadisine göre azîz" denir. Ancak azîz mutlak söylenince o zaman bütün tarikleri azîz şartını taşıyor demektir. Bu farklı tanımların ortak noktası her tabakadan en az iki râvinin varlığının aranmasıdır ki bu durum kimi âlimlerin hadisin sıhhati için gerekli gördükleri bir kriterdir. Bu iki râvinin bulunması meselesi Alî el-Cübbâî, Hâkim, Beyhakî, İbnü'l-A'râbî, Meyyânişî ve İbnü'l-Esîr gibi âlimlerin sıhhat kriteri olmasından dolayı önemlidir.

Alî el-Cübbâî, Hâkim, Beyhakî, İbnü'l-A'râbî, Meyyânişî ve İbnü'l-Esîr gibi âlimler herhangi bir hadisin delil olarak kullanılabilmesi için senedin en az azîz seviyesinde olmasını

⁷⁴ Zerkeşî, *en-Nüket alâ mukaddimeti İbnü's-Salâh*, 1/266.

⁷⁵ Münâvî, *el-Yevâkîf ve'd-dürer fî şerhi nuhbeti İbn Hacer*, 1/283. Nevevî'nin nakline göre Kaderiyye âlimlerinden bazıları hadislerin sahih olabilmeleri için her tabakada râvi sayısının en az dört olması şartını getirirler. Ebû Mansûr el-Bağdâdî ise bazılarının âhâd haberin kabulü için her tabakadan en az 3, 4, 5 veya 7 kişinin rivâyette bulunmasını şart koşmuş olduklarını ifade etmiştir. (İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî şerhu sahihi'l-Buhârî*, (Beyrût: Dâru'l-Fikir, 1996), 13/233). Yine bazı mütekellimlere göre haber her tabakada dört râvisi olması durumunda makbul olur. (Alî b. Ukayl b. Muhammed el-Bağdâdî Ebû'l-Vefâ, *el-Vâdih fî usulî'l-fikh*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1999), 4/386).

gerekli görürler. Dolayısıyla bu âlimlere göre bir haberin, azîz vasfının taşınması hadisin sıhhat şartlarındadır. Öte yandan birçok muhaddise göre diğer sıhhat şartlarını taşınması durumunda ferd hadis de sahih görülmüştür. Bu iki farklı yaklaşım, ameli veya itikâdî meselelerde ihtilaflara sebep olmaktadır. Bir haber birinci grup âlimlere göre zayıf görülürken diğer gruba göre sahih kabul edilebilmektedir. Bazı sahâbenin iki râvi ile amel etmelerinin delil gösterilerek herhangi bir haberin hücciyeti için senedin en az azîz seviyesinde olması görüşü makul görülmemektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel. *el-İlel ve ma'rifetu'r-ricâl*. thk. Vasiyüllah b. Muhammed Abbâs. 3 Cilt. Riyâd: Dâru'l-hânî, 1422.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnavût-Âdil Mürşid vd. 45 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 2001.
- Ahmed Naim Babanzade. *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sahih Tercemesi ve Şerhi*. Ankara: DİB Yayınları, 1982.
- Aliyü'l-Kârî, Nureddin Ali b. Muhammed. *Şerhu nuhbetü'l-fiker fî mustalehâti ehli'l-eser*. Beyrût: Dâru'l-erkam, ts.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Huseyin. *es-Sünenu'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, 2003.
- Beykûnî, Ömer b. Muhammed el-Beykûnî. *el-Menzûmetu'l-Beykûnî*. 1 Cilt. Dâru'l-Muğnî, 1999.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Muhammed b. Zuheyr b. Nâsır. 9 Cilt. Beyrût: Dâru Tûku'n-Necât, 1422.
- Çiftçi, Mehmet Emin. *Hadis Usulünde Sahih Hadisin Tanımı Problemi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer. *el-İlelu'l-vâride fî'l-ehâdîsi'n-Nebevî*. 11 Cilt. Riyâd: Dâru Taybe, 1985.
- Ebû'l-Vefâ, Alî b. Ukayl b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Vâdih fî usûli'l-fikh*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 5 Cilt. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1999.
- Esbahânî, Ebû Mûsâ Muhammed b. Ömer b. Ahmed. *el-Letâifu min dekkâiki'l-meârif fî ulûmi'l-huffâz'il-eârif 1999 c. 1*. thk. Ebû Abdullah Muhammed Alî Samk. 1 Cilt. Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, 1999.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Yakûb el-Fîrûzâbâdî. *el-Kâmûsu'l-muhît*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâbûrî. *el-Medhal ilâ kitâbi'l-iklîl*. thk. Fuâd Abdu'l-Mun'ım Ahmed. 1 Cilt. el-İskenderiyye: Dâru'd-Da'Ve, ts.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâbûrî. *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*. thk. Muazzam Hüseyin. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1977.
- Hazimî. *Şurut-i eimme-i hamse*. Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, 1984.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî. *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs*. 1 Cilt. el-Mektebetü'l-İslâmî, 1999.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikir, 1996.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Nüzhetü'n-nazar fî tavdîhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*. thk. Nureddîn Itr. 1 Cilt. Dimeşk: Matbaatu's-Sabâh, 2000.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrût: Dâru sâdr, ts.
- İbnü's-Salâh. *Mukaddimetu İbnü's-Salâh*. thk. Nureddin Itr. Suriye: Dâru'l-fikir, 1986.
- İbnü's-Salâh. *Siyanetu's-Sahîh-i Müslim*. thk. Abdullah Abdulkadir. Beyrût: Dâru'l-Garbi İslâmî, 1408.
- Kâsimî, Muhammed Cemâlüddin ed-Dimeskî. *Kavâidü't-tahdîs min funûn-i mustalahi'l-hadîs*. Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmi, ts.
- Keskin, Yusuf Ziya. "Hadis Usulünde Ferd ve Garib". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2000), 27-24.

- Koçyiğit, Talât. *Hadis Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Makdisî, Ebu'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir el-Makdisî. *Tezkiretu'l-hufâz*. thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefi. 1 Cilt. Riyâd: Dâru's-Sâmî'i, 1994.
- Meyyânişî, Ebû Hafs Ömer b. Abdulmecîd el-Kuraşî el-Meyyânişî. *Mâ lâ yese'u'l-muhaddise cehlüh*, ts.
- Münavî, Zeynuddîn Muhammed el-Münavî. *el-Yevâkît ve'd-dürer fî şerhi nuhbeti İbn Hacer*. thk. Mürtedâ ez-Zeyn Ahmed. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muammed Fuâd Abdülbâki. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nesâî, Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 2001.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî. *el-Minhâc şerhu sahih-i Müslim b. el-Haccâc*. 18 Cilt. Beyrût: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1392.
- Râmehurmuzî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Abdurrahman. *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'i*. thk. Muhammed Acâc el-Hatîb. Beyrût: Dâru'l-Fikir, 1984.
- Sağlam, İbrahim. "Hadis Usulü Açısından Meşhûr ve Müştehir Hadis". *İHYA Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2020), 451-480.
- Sâlih, Subhî. *Ulûmu'l-hadîs ve mustalahuhu*. Beyrût: Dâru'l-İlm, 1984.
- Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman. *Fethu'l-muğîs bî şerhi elfiyeti'l-hadîs li'l-Irakî*. thk. Ali Hüseyin Ali. 4 Cilt. Mısır: Mektebetü'l-Sünne, 2003.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir. *Tedribü'r-râvî fî şerhi takrîbi'n-Nevevî*. 2 Cilt. Riyâd: Dâru't Taybe, ts.
- Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî. *er-Risâle*. thk. Ahmed Şâkir. Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1940.
- Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân, Zehebî. *Tezkiretu'l-huffâz*. Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, 1998.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedreddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî. *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbnü's-Salâh*. thk. Zeynelâbidîn b. Muhammed. 3 Cilt. Riyâd: Edvau's-Selef, 1998.